

Kitekintés

Dokumentumok a könyvtárstatisztika újabb irodalmából

Kövendi Dénes

Előzetes áttekintés

Hogy az alábbiakban halmozódó adatok, rovatok, szempontok, mutatók kásahegyén jobb szájjal keresztül tudja rágni magát az olvasó, megpróbáljuk felvázolni a fő rendező elveket, amelyeket végül is meg lehet sejteni mögöttük.

A statisztika fő funkciója: a viszonyítás

A könyvtárstatisztika módszereivel foglalkozó újabb tanulmányokból, valamint a statisztikai kimutatásokhoz fűzött bevezetőkből, magyarázatokból, a statisztika fontosságát indokoló kijelentéseiből, illetve maguknak a táblázatoknak a rovataiból az tűnik ki, hogy a *mennyiséget* firtató statisztikai szemlélet helyett az *arány*, a *viszony* kimutatása válik egyre fontosabbá. Nem az az igazán tanulságos, hogy önmagában véve *mekkora* az állománya egy könyvtárnak, bármilyen impozáns mennyiségről legyen is szó, hanem az, hogy mekkora ez az állomány más, hasonló funkciójú könyvtárákéhoz *képest*, kivált pedig a tényleges és a potenciális használók számához *képest*, hogy milyen az összetétele, milyen mértékű a *használata* (megint csak nem a kölcsönzések *abszolút száma* a lényeg, hanem ennek *aránya* egyrészt az állományhoz, másrészt a használók számához képest) stb. S az egész országos kimutatás a központi irányítás szempontjából sem azért fontos elsősorban, hogy elmondhassa: ennyit költöttünk, ennyivel gyarapodtunk, ennyink van összesen, hanem hogy *összehasonlíthassa* egyrészt az országos adatokat az előző évek adataival, képet kapjon a fejlődés irányáról (fejlődés vagy visszafejlődés folyik-e, milyen új információhordozók, új szolgáltatások válnak lényegessé a könyvtárak életében stb.), másrészt *összehasonlíthassa* az egyes régiók helyzetét, hol van szükség segítségre. (Távolabbi lehetőség: a nemzetközi összehasonlítás.)

S egyáltalán nem csak az országos vezetéknek van szüksége az összképre; az egyes könyvtárak is ennek az alapján *hasonlíthatják össze* saját teljesítményüket a többiekével, így állapíthatják meg, méltányos-e az az összeg, amelyet fenntartójuk a könyvtárra szán, nem kell-e az

asztalra ütniük, az országos statisztika tanulságaira, bölcsebb önkormányzatok példájára hivatkozva. (Ezért érdekes az is, hogy milyen arányban részesül a közművelődési könyvtár az illető önkormányzat kulturális költségvetéséből, illetve az egyetemi könyvtár az egyetem költségvetéséből – más könyvtárakhoz képest.) És nemcsak a fenntartók felelőssége mutatkozik meg; az is kiderül, hogy mennyi pénzből hoznak ki ugyanolyan eredményt az egyes könyvtárak, hogyan tudnak gazdálkodni erőforrásaikkal.

Mindezt persze eddig is tudtuk voltaképpen, de épp a volt szocialista országokban hatott igen erősen a nagy számok, az abszolút számok bővölete, nem árt tehát külön odafigyelnünk erre a szempontra, amely Nyugaton is mostanában válik egyre fontosabbá.

Az időbeli viszonyítás: a „longitudinális” statisztika

A fentiek alapján kap tehát nagy jelentőséget a longitudinális statisztika, amely a friss eredményeket mindjárt az előző évek (és nem csupán az előző év) teljesítményeivel összevetve mutatja be. Angliában a 80-as évek közepe óta dolgoz ki ilyen könyvtárstatisztikát évről évre a loughboroughi egyetemen működő Library and Information Statistical Unit (LISU). (Külön névvel nem jelöljük az ilyen fajta statisztikát, csak „trendelemzésről” beszélnek – de voltaképpen „longitudinális” vagy „diakronikus” statisztikai vizsgálatról van szó.) Itt a tárgyévvel együtt közlik külön-külön az előző 10 év megfelelő adatait is, majd %-ban a tárgyévi adat arányát a) az előző évi adathoz, b) az előző 5 év átlagához, c) az előző 10 év átlagához képest.

Az alábbiakban igyekszünk tolmácsolni néhány kiadvány, illetve cikk elvileg tanulságos mondanivalóját. Mivel a könyvtárstatisztika szerkezetének kialakítása (és a nemzetközi szabványokhoz illesztése) hazánkban is időszerű feladat, a bibliográfiai adatok mellett feltüntetjük a dokumentumok jelzetét is a KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban, egyszerűsítendő azok dolgát, akik valamelyiket részletesen, eredetiben is tanulmányozni akarják. – Módszertanilag legtöbb tanulsággal HANRATTY et al. nemzetközi összehasonlító tanulmánya (9. sz. dokumentu-

munk) szolgál, annak is különösen a 3.a.- 3.e. alfejezete (133-149.p.), a könyvtárpolitika számára pedig az Európa Bizottságnak az EU-országok könyvtárügyének 1981-1990 közötti fejlődésére vonatkozó longitudinális statisztikája (8. sz. dokumentumunk).

Országos, illetve hálózati könyvtárstatisztika

SUMSION, John et al.: A LISU 1996. évi statisztikája, az Egyesült Királyság közművelődési és felsőoktatási könyvtáraitra vonatkozó 1985-1995. évi trendelemzéssel¹

Tíz évre visszamenőleg ad képet a fontosabb mutatók alakulásáról. Ez nemcsak a trendeket árulja el, hanem a tévedéseket, félreértéseket is, ha ti. ugyanazon hálózat különböző évi jelentései között durva különbségek mutatkoznak. – Évről évre jelzik, illetve beszámítják az inflációs rátát, hogy az időbeli összevetés reális legyen; ugyanezért a könyv- és folyóiratárak évi indexeit is közlik.

A közművelődési könyvtárak adatait hat közigazgatási alapkategória szerint mutatják be a táblák, mégpedig 39 angliai, 41 skóciai, 13 walesi és 5 észak-írországi megye, valamint 33 londoni kerület és 36 egyéb nagyvárosi hálózat szerint (amint ez a hálózatok adatait egyenként is feltüntető 2.33-2.35 táblából kitűnik). – Az egyetemi könyvtárakra vonatkozó összesítő adatok mellett bizonyos szempontokból külön-külön is összesítik a „régit” és az „új” egyetemi könyvtárak adatait; az utóbbi csoportot a volt politechnikumok alkotják. (Az egyetemi könyvtárak adatait is megtaláljuk egyenkénti felsorolásban.)

A közművelődési és az egyetemi könyvtáraknak közös sajátosságuk a használat növekedése, a számítógépesítés, a nem nyomtatott dokumentumok arányának növekedése. Különbség: a folyóiratok aránya nagyobb az egyetemi könyvtárakban; a közművelődési könyvtárakat inkább a kölcsönzés, mint a helyi használat jellemzi.

Az egyes egységek között természetesen nagyságrendi különbségek is vannak, de a ha-

sonló méretűek között tág tere nyílik az összehasonlításnak. – Az adatok elemzése a helyi (részletesebb) statisztikák készítéséhez is szempontokat szolgáltat.

A könyvtárosok egyre fontosabbnak tartják az *outputnak*, mennyiségi és minőségi teljesítményüknek a számbavételét; ez további alapos felméréseket és elemzéseket kíván a statisztikusoktól.

Az egyetemi könyvtárak világában nagy változás, hogy az új egyetemek a régiekkel azonos finanszírozási rendszerbe kerültek; az új rendszerbe illeszkedő statisztikák mellett néhány évig a régi, párhuzamos kimutatásokat is folytatni fogják, az időbeli összefüggések érzékeltetésére. – Az esedékes közigazgatási átszervezés a közművelődési könyvtárak körében nagy változásokat hozhat. – A költségvetési, számviteli rendszer *állandóan változik* (ott is! K.D.), ez nemcsak az időbeli összevetést nehezíti, hanem a mindenkori adatszolgáltatást is. A kimondottan *könyvtári* költségek (bérköltség és gyarapítás) kimutatása megbízhatóbb.

Az összefoglaló táblákhoz fűzött megjegyzések, szempontok többek között:

Közművelődési könyvtárak. Hogyan követi az inflációs rátát a költségvetés, ezen belül a gyarapítási keret és a bérköltség, hogyan a számítógépesítés és az AV anyag beszerzése. A bevételben mely tényezőnek nő a szerepe. – A kölcsönzés melyik dokumentumkategóriában (felnőtt szépirodalom – felnőtt ismeretterjesztő – gyerekkönyv, ezeket minden táblában megkülönböztetik) hogyan alakul. A személyzetben belül hogyan alakul a diplomás (professional) könyvtárosok, a többi könyvtáros és az adminisztrátorok aránya.

Egyetemi könyvtárak. A „rég” egyetemi könyvtárakban 1985-ben még 265, 1994-ben már 420 hallgató és oktató jutott 1 diplomás (professional) könyvtárosra (az utóbbiak száma 1989-ig folyton csökkent, azóta emelkedik, de most is csak az 1986. évi szintet éri el). – 1989-ig egyre csökkent a könyvtár részesedése az egyetem költségvetéséből (3,23 - 2,92%), azóta stagnált, 1995-ben emelkedett ismét 3,09%-ra. 1989-ben kezdett megugrani a hallgatók száma, azóta meredeken csökken az 1 hallgatóra jutó könyvtári kiadás. Az 1 hallgatóra jutó gyarapítási költség 10 év alatt nominálisan alig emelkedett, reálértékben majdnem felére csökkent (az utolsó 2 évben nominálisan a gyarapítási keret is megugrott).

British Library. A BL költségvetéséből 1985/86-ban 43,8% volt a bérköltség és 14,1% a gyarapítás, 1994/95-ben pedig 43,0%, illetve 13,8% (nem számítva az új épülettel kapcsolatos beruházásokat; a *beruházást* minden kimutatásban szigorúan elkülönítik a folyó kiadásoktól). Állománya 1995-ben 11,9 millió könyv és periodikum (ehhez jön a Document Supply Center 3,2 millió kötete), személyzete 2339 fő.

Szakkönyvtárak. Róluk nincs egységes statisztika, igen heterogén jellegük és hovatartozásuk miatt. A található statisztikák összegezésé és részben becslések alapján róluk is részletes képet igyekeznek adni a LISU. A számba vehető 569 ipari-kereskedelmi szakkönyvtárat fenntartóik szerint 9 üzleti, illetve termelési ágba csoportosítja, ágazatok szerint adja meg a könyvtárak számát, személyzetük létszámát, könyv- és kurrens periodikumállományukat, valamint online adatbázisaik, host-előfizetéseik és CD-ROM-címeik számát. Külön-külön táblákon közli az egészségügyi hálózat, illetve a minisztériumok könyvtárainak statisztikáját.

Az Association of Research Libraries (USA) 1993-94. évi statisztikája²

Az ARL Észak-Amerika legnagyobb általános tudományos könyvtárait fogja össze; 119 tagjának (ebből 15 kanadai) nagy többsége, 108, egyetemi könyvtár (ebből 13 kanadai). – Azt mondhatnánk, hogy ez a világ legtekintélyesebb könyvtárhálózata, a tagkönyvtárak állományának nagysága és minősége alapján. Azt is elmondhatjuk viszont, hogy statisztikája rendkívül konzervatív, a nagy számok bűvölete hatja át. Kevés benne a viszonyszám, a legtöbb helyet a könyvtáraknak az abszolút számban kifejezett mutatók szerinti rangsor-listái foglalják el: miben ki a nagyobb? (A minőségi, hatékonyság szerinti összehasonlításnak talán az egyetemi autonómiának különösen magas foka miatt van itt kisebb szerepe: nincs semmiféle központi szerv, amely felügyelne ezekre a nagy tekintélyű intézményekre, ellenőrizné, megdicsérné vagy megróná őket, az egyes államokon belül is erős az autonómiájuk az állami egyetemeknek is, anyagilag sem kizárólag az államra támaszkodnak – viszont abszolút számadataikkal „reklámozzák” magukat.)

Néhány összesítő tábla 8 évre visszamenőleg mutatja be az adatokat (%-ban jelezve az átlagos évenkénti változást), az alábbi mutatók szerint:

1. Dokumentumbeszerzés: folyóiratok átlagára; folyóirat-gyarapítási költség; monográfiák átlagára; monográfiagyarápítási költség; előfizetett folyóiratok száma; vásárolt monográfiák száma.

2. Szolgáltatás és igények: könyvtárközi kapott kölcsönzés; könyvtárközi küldött kölcsönzés; felsőéves hallgatók száma; oktatók száma; hallgatók összesen; vásárolt folyóirat; vásárolt monográfia. (Jellemző, hogy az USA-ban a könyvtárközi kölcsönzést már akkor is a gyarápítással együtt tartották számon mint annak lényeges kiegészítését, illetve alternatíváját.)

3. A hallgatók létszámához képest (hálózati összesítésben): könyvtárközi kapott kölcsönzés; állomány; gyarápodás összesen; személyzet; vásárolt folyóirat; vásárolt monográfia.

4. Bérköltségek: a személyzet 1 tagjára; 1 diplomás (professional) könyvtárosra; a segédszemélyzet 1 tagjára; kisegítő hallgatóra; diplomásokra összesen; segédszemélyzetre összesen; kisegítő hallgatókra összesen; a diplomások, a segédszemélyzet és a kisegítő hallgatók létszáma külön-külön.

Az egyes könyvtárak adatait bemutató táblázatok csak a mennyiségi mutatókat tartalmazzák, a 3. adatcsoport kivételével nem is közölnek arányszámokat. Az egyes könyvtárak adatain túl csak a) az összesítést közlik, valamint a mediánját b) az összes könyvtárnak, c) az átlagon felülieknek, d) az átlagon aluliaknak.

1. Állomány. – Kötetszám; bruttó gyarápodás kötetben; nettó gyarápodás kötetben; vásárolt monográfiák; vásárolt kurrens időszaki kiadványok; nem vásárlás (előfizetés) útján beszerzett időszaki kiadványok; időszaki kiadványok összesen.

2. Kiadások (gyarápítási költség dokumentumtípusok szerint, bérköltségek stb.).

3. Könyvtárközi kölcsönzés és személyzet. – Itt az egyes könyvtárak adatai, az összesítés és a mediánok mellett néhány arányszám is szerepel, de ezek sem a minőségre, a hatékonyságra vonatkoznak. – 1. Diplomás könyvtárosok/személyzet, 2. segédszemélyzet/személyzet, 3. kisegítő hallgatók/személyzet, 4. diplomások/segédszemélyzet, 5. könyvtárközi kölcsönzésben

küldött/kapott tételek, 6. periodikumgyarápítási költség/összes gyarápítási költség, 7. gyarápítási költség/összes működési költség, 8. szerződéses kötetés/összes működési költség, 9. bérköltség/összes működési költség, 10. egyéb működési költség/összes működési költség, 11. monográfiák egységnyi költsége, kötetenként, 12. időszaki kiadványok egységnyi költsége, címenként.

4. A Ph.D. diplomák, az oktatók, a hallgatók száma. (Csak az egyetemenkénti abszolút számok.)

5. A (betűrendben felsorolt) könyvtárak rangsora 18 kategóriában (az állomány kötetszámától a személyzet teljes munkaidő-egyenértékben számított létszámáig). Ezt a rangsor-táblázatot megismétli a mutatók szerinti 18 külön-külön táblázatban, amelyek már nagyságrendjükben sorolják fel a könyvtárakat, megadva az illető mutató abszolút értékét.

SUMSION, John – CREASER, Claire: Az Egyesült Királyság közművelődési könyvtáira vonatkozó CIPFA-statisztika vizsgálata³

A CIPFA (Chartered Institute of Public Finance and Accountancy) felkérésére vizsgálták utóbbinak a közművelődési könyvtárakra vonatkozó statisztikáját. Nemzetközi összehasonlítást is végeztek (*Hanratty – Sumsion: International comparison of public library statistics* – ismertetését lásd alább).

A statisztika *támpontul* szolgál a) összehasonlításhoz más könyvtárakkal, b) összehasonlításhoz előző évekkel és a költségvetéssel, c) jelentések szerkesztéséhez a már rendszerezett adatok alapján.

Az országos statisztika vágjon egybe a belső vezetést szolgáló adatkészlettel (törődjön az alsóbb szintű, de a helyi vezetés számára fontos adatokkal is). Legyen friss, alkalmazkodjék a szolgáltatások és az információtechnológiai eszközök változásához. Hasznosítsa a vezetéstudományban felmerült új szempontokat. Tüntessen fel minél szélesebb rétegeket érdeklő adatokat, hogy a kiadvány kapósabb (tehát kiadása gazdaságosabb) legyen, és vonzóbb formában mutassa be őket (diagramok stb.). Szabaduljon meg az elavult tételektől. Legyen összhangban az egyéb hazai és a nemzetközi szabványokkal.

A CIPFA kimutatásaiban szereplő tételeket (rovatokat) 7 fokozatban minősíti a LISU: 1. változatlan marad, 2. a meghatározás módosítandó (világosabbá teendő), 3. azonnali változtatás kell, 4. egy évvel előre történő figyelmeztetés után kell változtatni rajta, 5. kísérleti időszak után bevezetendő változtatás, 6. törlendő, 7. hosszú távú kísérlet keretében kialakítandó új mutató.

Kísérleti vizsgálat tárgyává teendők a LISU szerint:

Aktív kölcsönzők; házhoz kötött használók; súlyozott nyitvatartási idő; könyvgyarapítás (címek); AV-dokumentumok gyarapítása. (A „súlyozott nyitvatartási időt” úgy számítják ki, hogy a hálózat egységeinek állományát, 1000 kötetben, megszorozzák a nyitvatartási idő heti óraszámával, a szorzatokat összeadják, végül elosztják az állományok összegével.) – A kérések kielégítésének %-aránya: *a)* a megyén (városon) belüli kérések, *b)* külső kérések. – Állomány a nemzetiségek nyelvén; öregbetűs állomány. – Gyarapítási kiadás kategóriáinként: 1. *a)* felnőtt szépirodalom, *b)* felnőtt szak-, ismeretterjesztő irodalom, *c)* gyermekkönyv, *d)* kézikönyv; 2. *a)* CD-ROM, *b)* multimédia (a hálózattól külön), *c)* online adatbázisok. – Bevétel az elektronikus szolgáltatásokból.

További kutatás tárgyai lehetnek:

A közvetlen kölcsönzésen, tájékoztatáson túlmenő szolgáltatások felmérése *a)* színhelyük szerint, *b)* a használók/látogatások száma szerint, *c)* a felhasznált eszközök szerint, – A nem helybeliek könyvtárháználátának elemzése: *a)* helyben dolgozók vagy tanulók, *b)* teljesen kívül-állók. – A „vegyes bevételek” elemzése. – A használat számbavétele: *a)* multimédia, *b)* CD-ROM, *c)* hálózati információ (különbéle). – Lehetőségek a szabadpolcos anyag helyi használatának mérésére (a visszaosztás számlálása; ugyanez részletezve, elektronikus adatrögzítéssel; használók megfigyelése mintavétellel; ugyanez elektronikus adatrögzítéssel; használóknak távozaskor kérdőív stb.).

A megyei (városi) hálózatok tájékoztatására a statisztikai összesítésben célszerű megadni az egyes hálózatoknak az *országos sorrendben elfoglalt helyét* az alábbi mutatóknál: 1. a könyvtári költségvetés aránya az önkormányzat egész költségvetésében, 2. Nettó költség/lakos, 3. Bérköltség/lakos, 4. A személyzet létszáma/10 000 lakos, 5. Gyarapítási költség/lakos, 6. Bevétel/la-

kos, 7. Könyvgyarapodás/lakos, 8. Látogatás/lakos, 9. Könyvhasználat/lakos, 10. AV-használat/lakos, 11. Összes használat/lakos, 12. Kölcsönzésen levő könyvek/lakos. (NB. az angol statisztikák az évi kölcsönzések száma mellett mindig külön jelzik az adatszolgáltatás idején épp kölcsönzésen levő könyvek számát.)

Szolgáltatások. – Probléma az újabb (a kölcsönzésen és referenszen túlmenő) szolgáltatások körének a megvonása, a teljesítményszámításnak és esetleg a költségszámításnak a módja.

Az adatlap formája. – Az űrlap jobb oldalán szerepeljenek maguk a kérdések, bal oldalán pedig (tehát nem külön függelékben vagy jegyzetben!) a rájuk vonatkozó magyarázatok.

A *táblák* sorrendje: 1. Demográfia, 2. Általános működési feltételek, 3. Hozzáférhetőség: szolgáltatási helyek, nyitvatartás, méret, alapterület, 4. Személyzet, 5. Állomány, gyarapodás, 6. Kölcsönzés, 7. Könyvtárközi kölcsönzés, 8. Egyéb szolgáltatások; látogatások, 9. Származtatott statisztikai adatok, 10. Pénzügyek: kiadás, bevétel, összes, beruházási, 11. Üzemeltetés.

Új mutatók lehetősége: „Lakosság” helyett (mellett) „Nappali népesség” (népszámlálási adat: az állandó lakossághoz hozzáadják az ott dolgozó ingázók számát, kivonják viszont azokat, akik az állandó lakosok közül máshova ingáznak). – Súlyozott nyitvatartási idő (lásd fentebb, a kísérleti vizsgálatra kijelölendő mutatók között).

A *személyzet* kategorizálása ott is problematikus. Mindenesetre fel kell venni a *nem* könyvtári-informatikai diplomások kategóriáját.

A gyarapodás kategóriájában az új címek számát a katalógusba került *új ISBN-ek* számával határozzuk meg.

Kölcsönzés: a CD-ROM kategória bővüljön ki a *számítógép-szoftver* és az *interaktív multimédia* fogalmával. – Az „*összes kölcsönzés*” mutató csal, mert nem tesz különbséget a hamar és a lassan visszahozott könyvek között, a hosszabításokat is beszámítja. A „*kölcsönzésen van*” viszont függ a kölcsönzési időtől és az egyszerre kivihető könyvek számától, tehát könyvtáronként változó érték.

Könyvtárközi kölcsönzés: a „*teljesítési idő*” csak attól a naptól számít, amelyen eldőlt, hogy a kérést könyvtárközi kölcsönzés útján elégitik ki.

A *pénzügyekben* járatlanok a könyvtárosok, a statisztikának ez a része a legzavarosabb, illet-

ve a leghiányosabb. Bérköltség, gyarapítási költség, bevétel olvasói díjakból – ez még megy, de az üzemeltetési költségek, a pályázati bevételek, a beruházási költségek rovatával már bajok vannak. Kiút: 1. alaposabb meghatározások, 2. külön-külön oszlop az *Épület*, az *Új médiumok* és az *Információtechnológia, hálózatfejlesztés* számára.

JÜLKENBECK, Agnes: Hogyan tehetjük számtemetőből munkaeszközzé a Német Könyvtárstatisztikát⁴

A Deutsche Bibliotheksstatistik jelenleg üzemgazdasági szempontból használhatatlan; a könyvtár nem hasonlíthatja össze teljesítményét (és működési feltételeit) a többiekével. Ehhez meg kellene adni pl. az *átlagot* az egyes nagyságrendi csoportokban.

Fölöslegesek viszont a) az évről évre alig változó, b) a kevés könyvtár számára lényeges, c) a csekély információértékű adatok.

A jobb kiértékelést szolgálná: nagyságrendi csoportok, arányszámok (pl. állomány és használata), évenként egy-egy súlyponti témakör, rövid szöveges értékelések. – Mintavétel: nem kell pl. naponta számlálgatni a dokumentumok kölcsönzését. – Módszertani kiadvány az adatok gyűjtéséről, értékeléséről.

Három nagy adatcsoportot célszerű elkülöníteni: 1. működési feltételek, 2. szolgáltatások, 3. igény, használat.

Működési feltételek. – Ne keverjük össze a kurrens kiadásokkal a beruházásokat! Kivált a kis könyvtárak között a beruházások teljesen felborítják az arányokat. – A kötetésnél a *házi* bérköltséget is figyelembe kell venni. – A bérköltségek arányát torzíja a dolgozók életkora stb.; jobb a státusok számát megadni. – Az „egyéb dologi kiadások”-at is sokféle helyi mellékkörülmény befolyásolja: városi vagy bérelt helyiség, szolgáltatások egyéb tanácsai szervektől stb. Fel kell tüntetni a PR-kiadásokat és ezek arányát a használathoz.

A *kiadásokról* elég 4 abszolút szám: a) kurrens kiadás összesen; ebből b) a gyarapítás és c) a PR; d) beruházás összesen – és 3 arányszám: a) a kurrens könyvtári kiadások aránya a város kulturális költségvetésében, b) kurrens kiadás/lakos, c) gyarapítási költség/lakos.

Személyzet: a fizetési osztályok szerinti arány évről évre alig változik, ezt se kell évente jelenteni, illetve kérdezni. – A részidősök számát nem kell külön feltüntetni, csak a) a betöltött státusok számát, b) a tényleges dolgozók számát. (S külön a szakképzett könyvtárosokkal betöltött státusok számát, függetlenül attól, hogy ténylegesen hány személy tölti be ezeket a státusokat.)

Lényeges adat az olvasói terek nagysága.

Szolgáltatások. – Dokumentum/lakos; egyáltalán nem kölcsönzött dokumentum/használó!

Az *állomány szerkezete* (a szépirodalom stb. aránya) évről évre alig változik, főlegesen évente számba venni. Főlegesen a folyóirat-kötetek száma is. Tisztázni kell viszont, mit is jelent az állomány nagysága, gyarapodása és törlése, mert az erre vonatkozó adatok az esetek 75%-ában nem stimmelnek egymással. – Az állomány *fejlesztéséhez* a *törlés* is hozzátartozik, évi 8-12% az egészséges.

A szükséges adatok: állomány összesen; ebből: a) könyv, b) hangfelvétel, c) képanyag, d) játék; – új dokumentum, %; – törlés, %; – kurrens folyóirat, hírlap; – állományegység/lakos

Nyitvatartás: a központ mellett a fiókoké is; az átlag

Rendezvények – külön a felnőtteké és a gyerekeké.

Használat, igény – használó/lakos, csak a *helyi* használók (fürdőhelyen több a használó, mint a lakos!)

új használók, %-ban (a lemorzsolódást is!) kölcsönzés összesen; forgási sebesség; ebből: szépirodalom – szakirodalom – ifjúsági irodalom – hanganyag – képanyag – játék kölcsönzés/olvasó

Nem kell a helyi zenehallgatás, képnézés, rendezvényeken részvétel mint abszolút szám; ezt időnkénti mintavétellel kell megállapítani (becsült adatnak nincs értelme!)

A Német Könyvtárstatisztika átalakítása; a Deutsche Bibliotheksinstitut szakértői csoportjának koncepciója⁵

Jülkenbeck (lásd az előző cikket) javaslatai alapján, az ő részvételével alakítják át a könyvtárstatisztika szerkezetét. Elhagyják, ami semmit-

mondó és ami nem változik gyorsan. Az adatok rendezésével megkönnyítik az összehasonlítást.

Cél: 1. a német könyvtárügy képe, a nemzetközi közösség számára; 2. regionális szintű áttekintés; 3. helyi szint (az egyes könyvtárak helyzete)

Az adatok piramist alkotnak; az egyes könyvtárakról kell a legrészletesebb kép.

Az adatszolgáltatás szerkezete:

1. alap-kérdőív: a) működési feltételek, b) kínálat, c) használat,

2. pótvív, részletes adatok évente periodikusan változó témakörből (először az erőforrások, a „vagyon”, később a szolgáltatás, majd a használat, végül a költségek),

3. új csoportosítás – fenntartók, illetve könyvtár típusok szerint,

4. kérdőív a szakközpontok (Fachstelle) számára szükséges helyi adatokról.

(Amint a DBS 1995. évi kiadásából kitűnik, az új kérdőívet az 1996. évi statisztikához dolgozzák majd ki – K.D.)

KOLEGAEVA, S.D. – GRISIN, A.V.: Az országos könyvtárstatisztikai szabvány kérdéséhez⁶

Az államszervezeti átalakulás miatt, s azért is, mert a könyvtárak sokféle főhatósághoz tartoznak, fontos kialakítani az új, egységes könyvtárstatisztikai rendszert. Az erre vonatkozó kívánalmak:

- ♦ az adatszolgáltatás legyen összevethető az eddigi adatokkal,
- ♦ a minőségi értékelést is segítse: az állományegységek száma mellett a címek száma, a gyarapodás mellett a beszerzési költség is szerepeljen,
- ♦ a főhatóság az összesítést küldje vissza a könyvtáraknak, összehasonlítás végett,
- ♦ ritkán (lassan) változó adatokat (alapterület, szállítóeszközök stb.) csak nagyobb időközönként kérjenek,
- ♦ az adatok szabványosítása és az adatszolgáltatás kötelezővé tétele kapcsán alaposan meg kell határozni a kért mutatókat.

Nemzetközi könyvtárstatisztika, nemzetközi összehasonlítás

Az UNESCO statisztikai évkönyve, 1987.⁷

Az évkönyvben szerény helyet foglal el a könyvtárügy. – Az Unesco természetesen nem az egyes könyvtárak teljesítményére, hatékonyságára kíváncsi, csak adottságaiknak, kapacitásuknak olyan, országonként (abszolút számokban) összesített mutatóira, amelyek az illető ország általános kulturális fejlettségét jellemzik. Finomabb mutatókat már csak azért sem dolgozhat ki, mert épp az a legfőbb gondja, hogy legalább az alapvető adatokat nagyjából azonos szempontok szerint adja meg a sok ország. (Egy példa arra, milyen nehéz, sőt lehetetlen feladat ez: a „nem felsőoktatási általános tudományos könyvtárak” rovatában Magyarország 1 könyvtárat jelent, feltehetőleg az MTA könyvtárát, Bulgária pedig 27-et, tehát nyilván valamennyi megyei könyvtárat. Pedig mindkettő KGST-, illetve NTMIR-tag volt, könyvtártudományi központjaik évente összeültek módszertani megbeszélésekre. Elképzelhető, mennyire kompatibilis egymással egyéb, teljesen eltérő kulturális szférákba tartozó országok adatszolgáltatása.) – Ennek az évnek a könyvtári statisztikájában egyébként egyáltalán nem szerepel pl. az USA; az oktatásügyi statisztikában is csak némelyik táblázaton található rá vonatkozó adatok; az adatszolgáltatásnak tehát nemcsak a kompatibilitása problematikus, hanem a pusztá ténye is.

1. Könyvtárak kategóriák szerint (149 ország adatai)

Kategóriák: a) nemzeti, b) közművelődési, c) felsőoktatási, d) iskolai, e) szak-, f) általános tudományos könyvtár.

Rovatok: 1. a könyvtárak száma, 2. állományuk 1000 kötetben, 3. állományuk folyóméterben, 4. évi gyarapodásuk, 5. nyilvántartott költsönzőik.

Természetesen nem minden ország jelent minden típusú adatot, a legfejlettebbek sem. Csehszlovákia pl. csak az első 3 kategóriáról számol el. A polcfolyómétert sem adja meg pl. se

az NDK, se az NSZK. Dánia a közművelődési, az iskolai és a szakkönyvtáraknak csak a kötetállományát jelzi, az általános tudományos könyvtárról nem közöl adatot.

2. *Nemzeti könyvtárak* (84 ország adatai). – 1. szervezeti egység, 2. szolgáltató hely, 3. állomány 1000 kötetben, 4. állomány polcfolyóméterben, 5. mikroforma, 6. AV-dokumentum, 7. egyéb dokumentumok, 8. évi gyarapodás kötetben, 9. évi gyarapodás egyéb anyagból, 10. kölcsönzők, 11. kölcsönzések, 12. könyvtárközi kölcsönzés, 13. kurrens kiadás összesen, 14. ebből bérköltség, 15. személyzet összesen, 16. ebből diplomás, 17. betanított („a gyakorlatban kiképzett”).

3. *Közművelődési könyvtárak* (93 ország). – Ugyanazon rovatok, csak a *könyvtárközi kölcsönzés* helyett itt az *ellátott népesség* szerepel.

4. *Felsőoktatási könyvtárak* (87 ország). – Rovatok mint a nemzeti könyvtárnál.

5. *Iskolai könyvtárak* (52 ország). – Rovatok mint a közművelődési könyvtárnál.

6. *Szakkönyvtárak* (55 ország). – Rovatok mint a nemzeti könyvtárnál.

A nem-felsőoktatási **általános tudományos könyvtárakról** nem közölnek táblázatot. Feltehetőleg egyrészt azért, mert (az 1. táblából kiolvashatóan) összesen 31 ország jelentett ilyen adatot, másrészt mivel ezek az adatok feltűnően inkompatibilisek. (Fenti magyar-bolgár példánk mellett: Hollandia 6, Ausztria viszont 66 ilyen könyvtárat jelentett, Brazília 763-at.)

(Ennél frissebb Unesco-évkönyv, sajnos, nem állott rendelkezésünkre.)

Könyvtárügyi gazdálkodás Európában, 1981-1990. Az Európai Bizottság jelentése⁸

Az Európai Bizottság (European Commission) 1987-ben már közzétett egy hasonló statisztikai kiadványt (*Study of library economics in the European Community*), az 1981-85. közötti időszakról. A felmérést s a jelentés összeállítását a Bizottság megbízásából az Institute of Public Finance Ltd végezte. Ugyanez az intézet mérte most fel a következő 5 éves időszak megfelelő adatait, de kiegészítette, helyesbítette és ez utóbbiakkal összehangolta (pl. az összehasonlító árak aktualizálása formájában) az előző felmérés eredményeit is, így jelentése egységes képet ad a 10 éves időszak menetéről. A 12 EU-ország adatai mellé ezúttal feldolgozta, az összehasonlítási lehetőségek bővítése érdekében, a 7 EFTA-ország (Ausztria, Finnország, Izland, Liechtenstein, Norvégia, Svájc, Svédország) adatait is.

Az EU-t a könyvtárügy elsősorban gazdasági szempontból érdekli: mennyit költenek az egyes államok (és az egész Közösség) a könyvtárakra, és mit kapnak ezért. A bonyolult szerkezetű kiadványban a tulajdonképpeni mutatószámokat a 4. és az 5. fejezet tartalmazza: a könyvtárak *pénzügyi ellátása*, a könyvtárak *tevékenysége*. A jelentés minden mutatószámot az Unesco-statisztikának megfelelő hat könyvtártípus („szektor”) szerint tagolva mutat be: 1. nemzeti, 2. felsőoktatási, 3. egyéb általános tudományos, 4. iskolai, 5. szak-, 6. közművelődési

A könyvtárakra fordított átlagos évi költségek 1981-1985 és 1986-1990 között

Sector	1981-1985 (Million ECUs)	% of Total	1986-1990 (Million ECUs)	% of Total	Annualised Change (% pa)
National	401,2	5,7	423,6	6,8	1,1
Higher education	946,1	13,3	1079,7	16,9	2,7
Other major non-specialised	266,5	4,1	281,0	3,3	1,1
School	965,8	17,9	981,9	14,1	0,3
Special	531,5	9,5	607,2	10,7	2,7
Public	2924,9	49,5	3263,3	48,2	2,2
Total	6036,0	100	6636,7	100	1,9

könyvtárak. Az egyes táblák általában az alábbi oszlopokat tartalmazzák: 1. évi átlag 1981-85 között; 2. az egyes szektorok %-aránya, 3. évi átlag 1986-90 között, 4. az egyes szektorok %-aránya, 5. Az évi átlagos fejlődés mértéke a 10 év alatt. – Illusztrációul lássuk a 4.1 alfejezetben található táblát, a könyvtárakra fordított átlagos évi összegekről.

A könyvtárak pénzügyi ellátása:

- 4.1) az évi átlagos ráfordítás;
- 4.2) bérköltség (emelkedése átlagosan évi 1,7%);
- 4.3) gyarapítási költség (emelkedése átlag évi 2,0%, a felsőoktatási és a szakkönyvtárakban azonban 2,9%, az iskolai könyvtárakban viszont csak 0,3%);
- 4.4) szolgáltatási díjak, térítések összege;
- 4.5) a kiadási rovatok megoszlása (bér 58%, gyarapítás 21,5%, üzemeltetés 9%, új épület 0,5%, kölcsönzés 2%, vegyes 9%).

A könyvtári tevékenység:

- 5.1) szolgáltató helyek; a közművelődési könyvtárak egy szolgáltató helyére jutó lakosok száma;
- 5.2) a szektorok összallományának kötet-száma; az összes szektorban 1990-ben összesen 1,4 billió kötet; a gyarapodás évi átlagban 1,9%, a szakkönyvtárakban 3,3%, a felsőoktatásiakban 2,6%, az iskolaiakban 0,3%;
- 5.3) a kurrens periodikumok száma; ebből a felsőoktatási, az általános tudományos és a szakkönyvtárak majdnem egyformán 25% körüli arányban részesednek; a gyarapodás évi átlagban 1,0%, legnagyobb a nemzeti könyvtárakban, 2,0%;
- 5.4) AV-anyag (ezt a kategóriát az adatszolgáltatók szemmel láthatóan eltérően értelmezik, úgyhogy csak nagyon bizonytalan becslésre van lehetőség);
- 5.5) a személyzet létszáma, ezen belül a szakképzett könyvtárosok száma és arányuk a személyzet egészéhez (nemzeti 1:1,9; felsőoktatási 1:2,1; általános tudományos 1:2,8; iskolai 1:7,2; szak- 1:1,6; közművelődési 1:2,3);
- 5.6) a használók; a könyvtárlátogatások száma a lakosság lélekszámához képest (a látogatások gyakorisága az általános tudományos könyvtárakban nőtt legjobban, a nemzeti és a közmű-

velődési könyvtárakban változatlan, az iskolaiakban csökkent).

A kötet terjedelmének 4/5-ét, a 49-244. oldalt a *függelékek* foglalják el. Itt találjuk többek között a felmérés kérdőívét, majd az összesítés alapjául szolgáló nyers statisztikai adatokat: a könyvtári tevékenységre vonatkozó adatokat évenként és országonként, az EU- és EFTA-országok egy-egy betűrendjében (127-166.p.), valamint a költségvetés főbb rovatainak adatait könyvtár-típusonként és országonként (167-180.p.), úgyszintén az egyes országok főbb gazdasági és demográfiai adatait.

Beszámol a kiadvány arról, mi gátolja a valóban megbízható kimutatások szerkesztését. Főként a pénzügyi adatok közlésével vannak zavarok, a könyvtári tevékenységre vonatkozók szolidabbak, de itt is akad bizonytalanság. Némelyik országban többféle főhatósághoz tartoznak a könyvtári rendszer egyes részei, így egy országon belül is nehezebb egységesen értelmezni az adatokat. (Olaszországban pl. a „történelmi” egyetemi könyvtárak, amelyek még az ország egyesítése előtt jöttek létre, a kulturális minisztériumhoz tartoznak, a többiek viszont az egyetem- és kutatásügyihez.) Némelyik országban nem tesznek különbséget a folyó kiadások és a beruházások között, van ahol a gyarapítást is beruházásnak tekintik. A gyarapítási költségbe hol beleértik a kötetést, hol nem. A személyzetet sem igazán egyöntetűen kategorizálják – stb. (Az általános tudományos könyvtárakra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy e kategória értelmezésében itt is ugyanaz az anarchia uralkodik, amelyet az Unesco-statisztikában tapasztalhattunk: a táblázat szerint az NDK-ban 91, Hollandiában 4 ilyen könyvtár működik; Portugáliában 22, Franciaországban 1; Svédország 1988-ban még 54, 89-ben már csak 26 ilyen intézményt jelentett, Dániának, Finnországnak és Norvégiának viszont egyáltalán nem szerepel nem-felsőoktatási funkciójú általános tudományos könyvtára a kimutatásokban.)

Célszerű tehát részletesebben definiálni a kért adatok jellegét (ez az ISO és az IFLA feladata lehet). Az Európai Bizottságnak évenként vagy legfeljebb két évenként kellene kérnie az adatokat a tagállamoktól, s az ISO szabványt nyomatékosan figyelmükbe ajánlani. Ajánlatos egyesítenie ez irányú erőfeszítéseit az Unescoval, elkerülni a

párhuzamos munkát; létesítsenek közösen a nemzetközi könyvtárstatisztikával foglalkozó szervezetet.

Emeljük ki végül azt a **könyvtárpolitikai** szemléletet, amelyet ez a kiadvány tükröz (anélkül, hogy a jelentésben egyetlen szó esne külön a könyvtárpolitikáról) – elsősorban azzal, ahogyan a specifikus könyvtári adatokat gazdasági („ökonometria”) és demográfiai adatok keretébe foglalja. Megadja az egyes országok bruttó nemzeti termékének összegét (GDP), a fogyasztói árindex alakulását, a könyvtári ráfordításokat a GDP %-ában. Ez utóbbi mutatót illetően kiemelkedett Dánia és a volt NDK, 0,4% fölötti ráfordítással, megközelítette őket Svédország, 0,3% körül „teljesített” Finnország, Görögország, Hollandia, a bruttó nemzeti össztermékből 0,1%-nál is kevesebbet szánt viszont könyvtáira Franciaország, az NSZK, Olaszország, Portugália és Spanyolország. – Az EU-országok átlaga 1990-ben 0,16%, az EFTA-országoké 0,23%. Az EFTA-országokban ugyanis – magyarázza a jelentés – kisebb a népsűrűség, így kevesebb használó jut egy szolgálati helyre, a „kisüzemi” ellátás pedig drágább.

Megállapítja, hogy a „könyvtáripár” (library industry) a 80-as évek második felében 237 000 dolgozót foglalkoztatott és átlagosan évi 6,6 millió ECU-t költött, ez egy főre (az EU összlakosságából) évi 19,5 ECU.

Közi az egyes könyvtártípusok által ellátandó népesség számát; a nemzeti, az általános tudományos és a közművelődési könyvtár potenciális használója a teljes lakosság, a felsőoktatási könyvtáré a 20-24 évesek, az iskolaié az 5-19 évesek, a szakkönyvtáré a 15-64 évesek. – Az EU-ban is öregszik a lakosság, csökken az iskolai könyvtárak közönsége (ezért stagnál ez a szektor), sőt az utóbbi években a felsőoktatási könyvtárak potenciális közönsége is, ténylegesen azonban rohamosan nő az egyetemi-főiskolai hallgatók száma, ezért fejlődnek olyan dinamikusan a felsőoktatási könyvtárak. A szakkönyvtárak hasonlóan intenzív fejlődését a gazdasági élet fokozódó információigénye magyarázza.

Mindez azt érzékelteti, hogy a könyvtárpolitikának nem csak (amint mi megszoktuk) ideológiai, hanem nemzetgazdasági feladatai is vannak. A társadalomnak azok a szükségletei, amelyeket a könyvtáraknak kell kielégíteniük, bizo-

nyos szempontból és bizonyos fokig mérhető, „forintosíthatók”, hiszen sem a társadalom fejlődése szempontjából döntő jelentőségű oktatásügy, sem a gazdasági tevékenység nem nélkülözheti azokat az információkat, amelyeket a könyvtár szolgáltat. – Az állam tehát saját jól fel fogott érdekében szánja a nemzeti jövedelem bizonyos (szerény) részét a könyvtárügyre, s azon belül is a társadalmi-gazdasági fejlődés igényei szerint kell kijelölnie a súlypontokat. Nemcsak a gazdasági élet egyes szektorainak a szükségleteit és lehetőségeit kell mérlegelnie, hanem a kulturális élet, ezen belül a könyvtárügy egyes szektorainak a helyzetét is. Ez nem jelentheti a könyvtárügy szétaprózását, épp ellenkezőleg: ha egy-egyben látja a könyvtárügynek s azon belül az egyes szektoroknak a társadalmi funkcióját, akkor tudja differenciáltan, rugalmasan támogatni fejlődésüket.

HANRATTY, Catherine – SUMSION, John: Közművelődési könyvtári statisztikák nemzetközi összehasonlítása⁹

1. Bevezetés. – A vizsgálat célja: a CIPFA angol közművelődési könyvtári statisztikájának (lásd 3. sz. dokumentumunkat) összevetése más országok statisztikáival, a kölcsönösen levonható tanulságok keresése. 14 európai ország, valamint az USA, 2 kanadai tartomány, 4 ausztráliai állam és Új-Zéland statisztikáját volt alkalmuk tanulmányozni.

2. Országok szerinti leírások. – Röviden jellemzi az egyes országok közművelődési könyvtári statisztikáját s példaként néhány oldalt reprodukál belőlük (eredeti formájukban, tehát a rovatok címét is az illető ország nyelvén).

3. A statisztika rovatcímeinek összehasonlítása (133-151.p.). Módszertani szempontból ez a rész szolgál páratlanul gazdag és könnyen hasznosítható tanulságokkal bárki számára, aki országos statisztika szerkesztésén dolgozik. Nagyobb témakörök szerint haladva összehasonlítja táblázatosan is, magyarázó szöveggel is, hogy a vizsgált országok milyen szempontok szerint, milyen rovatokkal állítják össze ki-mutatásaikat. A táblázatok azt mutatják meg,

hogy melyik ország statisztikájában mely rovatok szerepelnek.

3.a. A statisztikai kiadvány; a fenntartó szervek

1. A kiadvány megjelenési gyakorisága; át-futási ideje; oldalszáma; a magyarázatok oldal-száma; a grafikonok oldalszáma; közli-e a kérdő-ívet; ára; van-e elektronikus verziója.

2. A fenntartó szervek (könyvtári hálózatok) száma; az ellátott népesség, millióban; a felsorolás elve a) nagyság, b) betűrend, c) földrajzi fekvés, d) hierarchia, e) típus.

3. Szervezeti egységek; az állomány nagysága szerint; anyagi fenntartás szerint; állandó szolgáltató helyek; mobil szolgáltató helyek; ellátott népesség; ellátott körzet (dőlt betűvel azokat a rovatokat közlik, amelyek az ISO szabványban nem szerepelnek).

A magyarázó szöveg felhívja a figyelmet egyes országok sajátos gyakorlatára – hogy pl. Németország nem a hálózatokat, hanem külön-külön valamennyi könyvtárat szerepelteti ebben a rovatban, vagy hogy Dánia külön adja meg a hálózat központjának és (összesítve) a fiókkönyvtáraknak az adatait.

3. b. Állomány, gyarapodás, törlés

1. Állomány: könyvek és időszaki kiadványok. – Folyóméterben; kötetszámban; szabadpolcos állomány folyóméterben; teljes állomány címekben; *kézikönyvtár; könyv/használó; szépirodalom/ismeretterjesztő; öregbetűs; puhafedelű; idegen nyelvű.*

2. Nem könyv jellegű. – Kéziratok, egységben; folyóméterben; mikroforma; térképek, egységben; kotta, egységben; grafikus dokumentumok; elektronikus anyag; *számítógép-szoftver; dia, fotó;* egyéb; AV-anyag; ua. típus szerint; video, film; hangfelvétel a) *kazetta*, b) *hangos könyv*, c) *CD*, d) *hanglemez.*

3. Gyarapodás. – Könyvek és időszaki kiadványok, egységben; egyéb információhordozók kategóriáinak száma; AV a) típus szerint, b) mód (??) szerint, c) összesen. – Törlés, könyvek; törlés, AV; törlés, egyéb. – bevételezett időszaki kiadványok; hírlapok.

Az „elektronikus anyag” kevés statisztikában szerepel, nyilván az „egyéb” kategóriában tüntetik fel. Érdekeség: az olasz statisztikában a kéziratok 6 fajtáját különböztetik meg. Néhol a gyara-

pítás *módját* is megkülönböztetik (vétel, ajándék, csere, egyéb).

3. c. Kölcsönzés (könyvtárközi is)

Nyilvántartott használó; kölcsönzés (könyvtárközi nélkül); kölcsönzés, könyvek; kölcsönzés, AV stb.; nyilvántartott kölcsönzők; kölcsönzési díj; deziderátum (?requests); előjegyzés. – Könyvtárközi kölcsönzés; küldött; kapott; ebből a) országon belüli, b) intézményi; teljesítési idő. – Fénymásolat.

Némelyik ország külön jelzi az új kölcsönzők számát, megkülönbözteti a gyermek és a felnőtt kölcsönzőket, illetve részletezi demográfiai összetételüket. Dánia kiadványtípusonként közös táblázatban tünteti fel az állományt, a gyarapodást és a kölcsönzést.

3.d. Költségvetés, személyzet

Költségvetés összesen; ebből a) személyzet, b) gyarapítás, c) egyéb; beruházás, ebből a) telek, épület, b) egyéb, ez utóbbiból ba) kiadás-típus szerint, bb) becsült kiadás. – Személyzet; teljes munkaidő-egyenértékben; diplomás könyvtárosok; egyéb szakképzettek; egyéb; adminisztratív személyzet; *személyzet, részidős/teljes munkaidős; átlagbér; társadalmi munkások.* – Bevétel; *bevételei források*

Ontario tartomány a beruházási kiadásokat a beruházást igénylő szolgáltatások szerint tagolja; Új-Zéland a személyzeti kiadásokon belül megkülönbözteti a továbbképzés költségeit.

3.e. Vegyes rovatok

Alapterület; heti nyitvatartási idő; raktározási rend; ülőhely; látogatások; helyi használat; referenz, ebből a) szokásos, b) közhasznú; külső szervezeteknek nyújtott szolgáltatások, ebből a) gyermekügy, b) kórház stb., c) oktatásügy, d) börtön, e) egyéb; idegen nyelvű anyag; kölcsönzési határidő; kölcsönzési térítés (? loan allowance); a kérések kielégítési aránya; a beiratkozás gyakorisága; a kölcsönzésen lévő egységek száma; a kölcsönözhető egységek száma; olvasók által használható számítógépek; rendezvények; ezek látogatóinak száma. – A fenntartó típusa; a szervezeti felépítés típusa.

Ezek mind olyan rovatok, amelyek az ISO-szabványban nem szerepelnek. – A németek megadják az évi nyitvatartási napok számát is, Victoria tartomány pedig mindegyik szolgáltató helynél külön feltünteti a szombat-vasárnapi nyit-

vatartást. Új-Zéland és Nyugat-Ausztrália típusaik szerint részletezi a rendezvényeket – stb.

3.f. A kiadvány külső formája

Ez elsősorban attól függ, milyen mértékben tagolja a kimutatás az ország közművelődési könyvtárhálózatát (Svájc 47, Németország viszont 2141 egységről számol be). – Táblázat helyett itt országonként ismerteti kiadványunk a statisztikai kimutatás szerkezetét, az adatok csoportosításának módját.

4. A CIPFA statisztika elemzése a nemzetközi szabványokhoz képest

A vizsgálat egyik fő célkitűzésének megfelelően az angol közművelődési könyvtári statisztika szerkezetét, rovatait veti össze részletesen egyrészt az ISO, másrészt az Európai Közösség és az Unesco kívánalmaival, s mindjárt jelzi azokat a pontokat, ahol a CIPFA lényegesen eltér ezektől a szabványoktól, illetve ahol felvetődik a módosítás kérdése.

5. Tanulságok

- ♦ **Célkitűzés.** – A könyvtárstatisztika többféle célt szolgálhat: 1. az egyes könyvtárak hasonlíthatóságát össze saját eredményeiket a többiekével, 2. hasonlíthatóságát össze a szabványokkal, irányszámokkal, 3. tájékoztassuk az országos és regionális szerveket, mit kell anyagilag támogatniuk, illetve ellenőrizniük, 4. figyeljük meg az időbeli trendeket, 5. szolgáltatassunk alapot a fejlesztési tervekhez és biztosítsuk a visszajelzést eredményeikről, 6. tájékoztassuk a könyvtárak szerepéről a politikusokat és más külső tényezőket. – Némelyik ország statisztikája mutatja, hogy ott már komolyan törekednek a fejlettebb, a 4-6. pontban jelzett célok elérésére is. Nyilvánvaló azonban, hogy az alapadatok részletes közlése az elsődleges; minden egyéb csak erre épülhet.
- ♦ **Közös sajátságok.** – Nagyjából hasonló a szolgáltatások skálája, a szolgáltató helyek földrajzi elhelyezkedése. Az adatok teljessége 95-100%-osnak mondható (ritka a becslés, kerekítés). Az arányszámok többnyire még csak a lakosság számához viszonyítják a kapacitást, teljesítményt; célszerű volna a hatékonyságot, minőséget jelző arányszámokat is szerkeszteni. A tapasztalatok szerint a sta-

tisztikák folyamatos kiadását és évről évre következetes felépítését jobban biztosítja, ha nem könyvtárügyi szerv foglalkozik ezzel, hanem független statisztikai szerv, vállalat.

- ♦ **Csak a CIPFÁ-ra jellemző adatok** – pl. a deziderálások és előjegyzések számbavétele, az állománynak és használatának hármass megosztása (felnőtt szépirodalom – felnőtt ismeretterjesztő – gyermekkönyv), a „nappali népesség” feltüntetése.
- ♦ **Közös hiányok.** – Az AV anyag kategorizálása nem egységes, pedig erről a gyorsan fejlődő területről szükség volna megbízható áttekintésre. A legtöbb statisztika nem jelenik meg a tárgyév lezárását követő 9 hónapon belül, ahogyan kívánatos volna, némelyikre évekig kell várni. Alig találkozunk olyan mutatókkal, mint a számítógépes rendszerhez a kölcsönzés érdekében online kapcsolódó szolgáltató helyek száma, az online olvasói katalógusok száma, a CD-ROM-ellátás, az elektronikusan feltárt állomány nagysága – holott ezek szemléltetnék a számítógépesítés tényleges eredményeit. Nem sok nyomát látni az olvasók véleményére vonatkozó felméréseknek. A kölcsönzéseken és esetleg a referenzkérdéseken túl nem jelzik a könyvtárhasználat egyéb formáit (valóban nehéz is mérni ezeket). Az igények értesülhetünk. Semmit sem tudunk meg a lopások mértékéről (a törölt dokumentumok számán belül) és a meggátolásukra szolgáló intézkedésekről. Kevés helyen szerepel a nemzetiségi nyelvű irodalom nagysága és annak használata.
- ♦ **Pozitív jelenségek.** – Sok statisztika kiemeli a kiadások összegéből a beruházásokat. Helyenként ezek mellett a jövő évi tervezett összeget is feltüntetik, a %-os változással együtt; ennek megvan az alapja, hiszen a tárgyév lezárásakor már betervezték a jövő évi kiadásokat. – Több ország tervez a szabványos statisztikai kimutatások kiegészítéséül évenként változó tárgyú speciális felmérése-

ket egy-egy időszakról, pl. a gyermekeknek nyújtott szolgáltatásokról vagy az információtechnológia használatáról a könyvtárakban. – Ontario tartomány statisztikája igen aprólékos (de lényeges) teljesítménymutatókat tartalmaz, pl. évi referenzkérdések *a)* összesen, *b)* lakosonként, *c)* a személyzet 1 tagjára, *d)* a kézikönyvtári állományhoz képest, vagy: évi könyvtárhasználat *a)* összesen, *b)* lakosonként, *c)* a személyzet 1 tagjára, *d)* a költségvetési kiadások 1 dollárjára.

- **További kutatást igényel.** – A nemzetközi összehasonlítás nyelvi akadályait aránylag kis munkával el lehetne háritani, hiszen csak a rovatcímeket és a magyarító szöveget kell lefordítani; ezt megkönnyítené egy többnyelvű könyvtárstatisztikai szögyűjtemény összeállítása; a skandináv országok már most is közlik könyvtárstatisztikájuk függelékeként a rovatcímek angol nyelvű jegyzékét. – Probléma a kiadványok bibliográfiai adatainak és maguknak a kiadványoknak a megszerzése is (az IFLA ki is akar adni erről egy tájékoztatót). – A könyvtári hálózatnak és anyagi ellátásának a közgazdasági rendbe való beilleszkedését is meg lehetne vizsgálni: milyen arányban fedezik a könyvtárak költségvetését az országos, a regionális, illetve a helyi szervek.

6. Az országos teljesítmények mérőszámai. – A szerzők megpróbálják közös nevezőre hozni az egyes statisztikák adatait, az alábbi szempontokból: a megjelenés éve (az összehasonlíthatóság érdekében 3 év statisztikai közül válogatnak); lakosság millióiban; ehhez képest *a)* a nyilvántartott könyvtári tagok, *b)* a tényleges használók %-aránya; diplomás könyvtáros/1000 lakos; személyzet/1000 lakos; állomány/fő; könyvkölcsönzés/fő; teljes állomány, millióiban; könyvállomány, millióiban; AV-állomány az egész állomány %-ában; AV-kölcsönzés az egész kölcsönzés %-ában; kiadások/fő *a)* nettó, *b)* bruttó; gyarapítási költség/fő; gyarapítási költség az összes kiadás %-ában; bérköltség az összes kiadás %-ában. (A kiadásokat angol fontra számították át.)

A magyarító szövegben jelzik, hogy csak nagy közelítésekkel, feltételesen sikerült ez a közös nevezőre hozatal, az egyes országok adatközlésének eltérő szerkezete miatt; a nagyjából azonos rovat nem minden országban ugyanazt jelenti. (Épp ez mutatja, hogy szükség van tényleges nemzetközi szabványosításra.) Így is látszik azonban, hogy pl. túl nagyok a különbségek az egyes országok között a könyvtári tagok aránya szempontjából, realisabb képet kapnánk, ha mindenütt megkövetelnék az évenkénti beiratkozást. Elégge egyenletes az 1000 lakosra számított személyzeti létszám, a személyzet 1 tagjára eső kölcsönzések aránya viszont 27,3 és 2,8 között ingadozik. Nincsenek nagy eltérések a fejenkénti könyvállomány terén, a kiugró kölcsönzési mutatókat tehát nem az állomány nagysága magyarázza, hanem jó szerkezete és propagandája. A kiadások mutatói közötti nagy eltérések megint nem realisak, inkább a számviteli rendszerek közötti különbségekből fakadnak

Függelék, A. – A rovatok címe és sorrendje az egyes országok statisztikáiban.

Sorra veszi az országokat; illusztrációként lássuk a finn statisztika szerkezetét.

a) A mutatók rendje: Lakosság, terület, népsűrűség, díjak és térítések (késési díj/kérés), kölcsönzési határidő, kölcsönzési díj (? loan allowance). – Szolgáltató helyek (számuk, átlagos nyitvatartási idejük). Állandó szolgáltató helyek, nagyságuk és tevékenységük szerint. Alapterület (bruttó/nettó). Személyzet (engedélyezett és ténylegesen betöltött státusok, 4-es bontásban). – Teljes könyv (és időszak kiadvány) állomány 1993, 1994 (5-ös bontás), bruttó gyarapodása (5-ös bontás). Egyéb állomány 1993, 1994 (7), ennek bruttó gyarapodása (7). Kurrens folyóiratok (címek 1993/94, gyarapodás 1993/94.) – Azonnali kölcsönzésre rendelkezésre álló állomány és kölcsönzésen lévő állomány, könyvek (4) és AV anyag (2). Deziderálás összesen és a 30/60 napon belül teljesített kérések %-aránya. A referenzkérdések száma. A látogatások száma. Évi kölcsönzés: könyvek (4), AV-anyag (2), egyéb információhordozók. Kiállítások. Könyvtárközi kölcsönzés küldött/kapott, a teljesítési idő átlaga, a kielégített kérdések %-aránya. Tájékoztató szolgálat: a használók rendelkezésére álló terminálok száma. – Származtatott statisztikák és kiadás (18) 1000 lakosra. Bevétel (7) 1000 lakosra. Net-

tó kiadás összesen, beruházási költség összesen. Szolgáltatások más hivatalos szerveknek (személyzet, státusok, speciális kötetek {?}, kiadás összesen).

b) Származtatott mutatók: Lakosság/szolgáltató hely. Engedélyezett státusok/fő. Könyvek átlagára. Könyv (és időszaki kiadvány) állomány/1000 fő. Évi könyvkölcsönzés/fő. Kölcsönzésen levő könyvek/fő. A kölcsönzés átlagos időtartama. Az állomány forgási sebessége/felnőtt szépirodalom, felnőtt ismeretterjesztő, gyermekkönyv, összesen. AV-kölcsönzés/1000 fő, deziderálás/1000 fő. Bevétel (9) és kiadás (18)/1000 fő. Nettó kiadás/1000 fő.

Függelék, B. Bibliográfia és az ügyintézők címjegyzéke

Közli mindegyik ország statisztikai kiadványának bibliográfiai adatait, a kiadó szerv címét és a nemzetközi kapcsolatokban illetékes ügyintézőjének nevét.

te BOEKHORST, Peter: A minőség mérése; az IFLA irányelvei a teljesítmény mérése a felsőoktatási könyvtárakban¹⁰

A statisztikák csak a *mennyiségi* jellemzőket mutatják, a *minőségiket* nem; a mennyiségiekből is csak a pozitívumokat, a negatívumokat (könyvtárat nem használó hallgató, nem használt állományrészek, hiányzó dokumentumok) viszont nem. Csak az objektív tényeket, a szubjektíveket nem, pedig a minőségi jellemzés szempontjából lényeges pl. az olvasók véleménye.

Különbségek az IFLA és az ISO szempontjai között: az ISO-szabvány mindenféle könyvtártípusra vonatkozik; a költségeket is figyelembe veszi; meghatározásai kevésbé részletesek, amellettszigeteltek (az IFLA mutatói clustereket alkotnak).

HOEL, Ivar A.L.: Az északi országok tudományos könyvtáira vonatkozó statisztikai adatok összehangolása; a nemzetközi könyvtárstatisztika nemzetközi szabványának adaptálása¹¹

Az öt északi ország egyeztetette statisztikai rendszerét egymással és az ISO, illetve az

Unesco követelményeivel. Az alábbi problémák jelentettek nehézségeket:

a) milyen könyvtártípust és hány könyvtárat vegyenek be, hogy a populációk összehasonlíthatók legyenek (ami a svéd egyetemen elhanyagolható nagyságrendű intézeti könyvtár, az a norvégoknál még lényegesen nyom a latban);

b) a személyzet kategorizálása (eltérő képzési és minősítési rendszer);

c) a kategóriák egységesítése;

d) a kategóriák meghatározása (az ISO-definícióknál részletesebben).

Bibliográfia

1. SUMSION, John – CREASER, Claire – HANRATTY, Catherine: LISU annual library statistics 1996, featuring trend analysis of UK public and academic libraries 1985-95. Loughborough : British Library Board, 1996. 224 p. (Jelzete a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban: 4-10175)
2. ARL statistics 1993-94. Washington D.C. : Association of Research Libraries, 1995. 100 p. (4-10112)
3. SUMSION, John – CREASER, Claire: LISU review of CIPFA public library statistics. Loughborough : LISU, 1996. 61 p. (4-10163)
4. JÜLKENBECK, Agnes: Die DBS – vom Zahlenfriedhof zum Arbeitsinstrument. = Buch und Bibliothek, 44.vol. 1992. 5.no. 420-435.p. (P 316)
5. Zur Umgestaltung der Deutschen Bibliotheksstatistik. Konzept der DBI-Expertengruppe. = BibliotheksInfo, 4.vol. 1994. 8.no. 454-468.p. (P 2468)
6. KOLEGAEVA, S.D. – GRISIN, A.V.: K nacional'nomu standartu bibliotečnoj statistiki. = Bibliotekovedenie, 1994. 4.no. 17-30.p. (P 1901)
7. UNESCO statistical yearbook 1987.
8. European Commission. EUR 15903. Library economics in Europe. An update 1981-90. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1995. VI, 244 p. (4-10205)
9. HANRATTY, Catherine – SUMSION, John: International comparison of public library statistics. Loughborough : Library and Information Statistics Unit, Department of Information and Library Studies, Loughborough University, May 1996. Occasional Paper 12.no. II, 182 p. (4-10191)
10. te BOEKHORST, Peter: Measuring quality: the IFLA Guidelines for performance measurement in academic libraries. = IFLA Journal, 21.vol. 1995. 4.no. 278-281.p. (P 1958)
11. Hoel, Ivar A.L.: Harmonization of statistical data from Nordic research libraries: an adaptation of the international standard for international library statistics. = Libri, 40.vol. 1990. 3.no. 217-227.p. (P 374)